

ЙОАНА СЛАВЧЕВА

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

✉ ioanaslavcheva@gmail.com

РУМЪНСКИЯТ ПИСАТЕЛ АЛЕКСАНДРУ ИВАСЮК И НЕГОВИЯТ РОМАН-АНТИУТОПИЯ „РАКЪТ“

Yoana Slavcheva

University of Veliko Turnovo St. Cyril and St. Methodius

✉ ioanaslavcheva@gmail.com

THE ROMANIAN WRITER ALEXANDRU IVASIUC AND HIS NOVEL ANTI-UTOPIA “THE CRAB”

The personality of the Romanian writer Alexandru Ivasiuc, who wrote and issued his novels during the 1960s and 1970s, provoked contradictory opinions among the Romanian literary critics and historians. He was often underestimated as an artist because of his partiality for the official ideology at the beginning of his career. His last novel though instigates discussions about the nature of totalitarianism and the writer finally took his well-deserved place among the greatest names of his generation such as Marin Preda, Nicolae Breban, Augustin Buzura, Constantin Țoiu, D. R. Popescu and others.

The abovementioned novel is entitled “The Crab” and is a representative work of dystopia literature. The reality that the author reveals on the pages of his work as well as the very dictator’s personality evoke readers’ feelings towards the Romanian reality during these years. Notwithstanding the novel was not banned by the censor and was issued in 1976.

Keywords: Romanian literature from the 1960s and 1980s, political roman, anti-utopia roman, antitotalitarian literature

Румънският писател Александру Ивасюк е почти непознат на българските читатели. У нас е преведен само един негов роман, „Реката“, който е издаден през 1978 г. В румънската литературна критика и история се срещат противоречиви оценки за неговия писателски талант и творчески постижения. Повечето съвременници на автора оценяват високо ерудицията и интелекта му, но поставят под съмнение художествената стойност на книгите му. Други пък го определят като един от най-значимите писатели на своето време. Факт е, че Ивасюк често е критикуван и заради пристрастията си към официалната идеология в комунистическа Румъния през първите години от кариерата си на писател, както и за очевидния му стремеж да бъде реабилитиран след тежките години, прекарани в трудови лагери и затвори заради участието си в студентски митинг в подкрепа на Унгарската революция от 1956 г. След излежаването на присъдата и изтичането на последвалия я двугодишния период на домашен арест

Александру Ивасюк публикува есета и скици на страниците на румънското литературно списание „Газета литерара“. Става секретар на Съюза на писателите и оглавява едно от най-големите издателства в Румъния през онези години. През десетте години на творческа активност Ивасюк издава седем романа, един том с кратка проза, два сборника с есета, както и стотици статии, публикувани в утвърдени румънски литературни списания от онова време като „Ромъния литерара“ и „Контемпоранул“. Интересен е фактът, че Ивасюк работи известно време и като служител в американското посолство в Румъния, а през 1968 г. заминава за шест месеца в САЩ със стипендия по програмата International Writing Program.

Литературният дебют на Александру Ивасюк е през 1967 г., когато той издава първия си роман „Вестибюл“, за който получава наградата на Съюза на писателите. Персонажът, професор по хистология, пише писма до своя студентка, в която е влюбен тайно, и в тях той разкрива и своите страхове, и наблюдения върху реалността. Вторият роман на писателя, „Интервал“, излиза през 1973 г. Персонажите Олга и Илие предприемат пътуване в своето минало, където са скрити причините и събитията, довели до тяхната раздяла. Мъжът търси в спомените си от детството обяснение за предателството си спрямо Олга на събрание на организацията на комунистическата младеж, на което тя търпи обвинения за това, че владее английски език. През същата 1973 г. Ивасюк издава още три романа: „Реката“, „Птиците“ и „Нощно познание“. В сравнение с предишните романи „Реката“ се отличава с повече действие и интересни обрати в събитията. В романа „Птиците“ героят Ливиу Дунка е единственият, който дръзва да наруши строгите закони на своето семейство и се отдава на мечтаната от него професия на авиатор. „Птиците“ от роман за противопоставянето на влиянието на властния баща се превръща в роман за противопоставянето на натиска на историята. В следващия си роман „Нощно познание“ Александру Ивасюк развива тезата за необходимостта от преосмисляне на живота и разбиране на истината за заобикалящата действителност. Главният герой, Йон Марина, започва да вижда недостатъците на обществото, в което живее, след като разбира за неизлечимата болест, от която страда съпругата му. Този роман е свързан и с избухването на малък скандал в румънските литературни среди заради разпознаването от читателите на някои лица от реалния обществен живот в Румъния от онези години.

През 1976 г. Ивасюк издава последните си два романа: „Просветление“ и „Ракът“. „Просветление“ е роман, разкриващ живота и отношенията в един научен институт, както и търсенето на истината за смисъла, в което се впуска главният персонаж. Тези два романа са последни, защото писателят загива по време на разрушителното земетресение в Румъния на 4 март 1977 г.

Въпреки че след излизането от затвора Ивасюк първоначално декларира убедеността си в идеите на марксизма и гледа на първите си

романи и есета по-скоро като на възможно средство за пропаганда, с времето и в резултат на някои конкретни действия на управляващата партия в страната той преосмисля възгледите си и постепенно се приобщава към критично настроените към режима интелектуалци. Един от основните поводи за промяната в убежденията на Ивасюк, както и на редица други писатели от онова време, е обявяването от Николае Чаушеску на т.нар. „юлски тезиси“ през 1971 г. ([1] Диаконеску 2008). След като се завръща от посещение в Китай, Корея, Виетнам и Монголия, на 6 юли 1971 г. Чаушеску решава да направи пред Изпълнителния комитет на ЦК на РКП седемнайсет предложения „за подобряване на политико-идеологическите дейности, за обучение в марксизма и ленинизма на членовете на партията, на всички трудещи се хора“, които остават известни именно като „юлски тезиси“. В предложенията румънският комунистически лидер набляга на необходимостта да се наложи „борческата социалистическа литература и изкуство и борбата с тенденциите на отдалечаване на творчеството от нашата обществена реалност.“ ([8] Улич 1995). В „тезисите“ се набляга на необходимостта от упражняване на „по-строг контрол, за да се избегне публикуването на литературни творби, които не отговарят на политико-образователната дейност на партията, на книги, лансиращи идеи и концепции, които биха могли да навредят на интересите на социалистическото общество“, т.е. предвиждат се и рестриктивни мерки за критично настроените писатели. Ето как реагират някои от румънските писатели на обявяването на „предложенията“. Леонид Димов и Думитру Цепеняг, които по това време се намират в Париж, са поканени в предаване на радио „Свободна Европа“, за да коментират необходимостта от запазване на свободата на изразяване в литературата. Главният редактор на престижното по онова време списание за литература и изкуство „Ромъния литерара“, писателят Николае Бребан, също е в Париж по време на публикуването на „юлските тезиси“. Когато прочита във френската преса за събитията в Румъния, той решава да отиде в румънското посолство, за да се убеди, че това не е само слух. Там той се запознава с „предложенията“, публикувани на страниците на румънския официоз „Скънтея“, и в знак на протест решава да подаде оставка. Заедно с литературния историк и критик Николае Манолеску и писателя Николае Бребан Александру Ивасюк също изразява неодобрение към опитите на партията да овладее отново културата и в частност литературата.

От общо седемте романа, които Александру Ивасюк издава през последните десет години от живота си, романът „Ракът“ е един от най-слабо познатите на румънските читатели. Според известния с критичната си позиция спрямо комунистическия режим румънски писател Марин Преда, който е бил личен приятел на Ивасюк, именно „Ракът“ е романът, с който Ивасюк става истински писател. В своята монография, посветена на Ивасюк, Санда Кордош пише, че „Ракът“ е изключи-

телен роман, „който румънската литература не може да си позволи да игнорира“ ([3] Кордош 2001).

„Ракът“ излиза няколко години след обявяването на „юлските тезиси“ и присъствието в него на темата за негативите на тоталитарния режим и едноличната власт не е никак случайно. Не е случаен и фактът, че с този свой роман Ивасюк за първи път навлиза в жанра на антиутопията, тъй като цензурата едва ли би допуснала реалистичен текст с такава проблематика. За романи като „Ракът“, които поставят на дневен ред темата за тоталитаризма чрез възможностите на антиутопията (наричана още дистопия или негативна утопия), през последните години в румънската литературна критика постепенно се наложи понятието антитоталитарна контраутопия ([4] Крецу 2008). Към този специфичен жанр в румънската литература от 60-те и 70-те години на миналия век могат да бъдат отнесени следните романи: „Вторият пратеник“ на Бужор Неделкович, публикуван във Франция през 1985 г., след като румънската цензура не допуска издаването му, „Адио, Европа“ на Йон Д. Сърбу, „Гъливер в страната на лъжците“ на Йон Еремия, който прекарва шест години в затвора между 1958 и 1964 г. именно заради този свой текст, тъй като той не успява да стигне до издателството във Франция и попада в ръцете на Секуритате, „Черната църква“ на А. Е. Баконски, с който слушателите на радио „Свободна Европа“ имат възможността да се запознаят и преди Революцията от 1989 г. ([7] Негрич 2003: 261), и др. Тези романи са писани в годините на диктатурата, но биват издадени официално в Румъния едва след свалянето на режима през 1989 г. или пък зад граница, както е случаят с романа на Бужор Неделкович. Причината за това е наличието в тях на откровени упреци към комунистическия режим. През румънската цензура от 70-те години успява да се промъкне може би само един роман-антиутопия и това е именно „Ракът“. Вероятна причина за това, романът все пак да бъде одобрен за печат, е фактът, че държавният преврат, чрез който се установява фашистката диктатура в романа, всъщност е планиран от военни и не се базира на конкретна идеология.

Не всички румънски критици смятат, че романът „Ракът“ критикува румънското комунистическо управление. Литературният историк Думитру Мику е на противоположното мнение и смята, че това е „идеологически роман, с марксистка ориентация“ ([6] Мику 1996: 164). По-различен поглед върху романа имат Алекс Щефанеску и Еуджен Негрич, според които този текст действително изобличава тоталитарните методи на управление, но го прави под прикритието на южноамериканската действителност, представена в романа. Критикът Николае Манолеску твърди, че „Ракът“ е по-скоро политически роман, и го определя малко крайно като „посредствена политическа фикция“ ([5] Манолеску 2008).

В романа „Ракът“ Александру Ивасюк разкрива пред читателя един от начините, по които би могло да се установи едно тоталитарно управление. Накратко романът ни въвежда в подготовката и осъществяването

на преврат, чийто основен идеолог е бъдещият диктатор Дон Атанасиос, който решава да унищожи всички влиятелни хора с леви убеждения, да избие хиляди политици от старата генерация, както и много интелектуалци, за да установи своята еднолична власт. Централният персонаж в „Ракът“, през чийто поглед са представени събитията в романа, е Мигел, най-близкият и доверен човек на Дон Атанасиос. Би могло да се направи паралел между съдбата на Мигел и тази на самия Александру Ивасюк. През призмата на спомените на героя читателят разбира, че в младежките си години той заедно със своите приятели е смятан за противник на режима на Дон Атанасиос, но обстоятелствата в живота му се стичат така, че за да оцелее, той е принуден да изневери на принципите си и да се превърне в дясна ръка на този диктатор, както и в главен организатор на планирания от него геноцид. Поради тази причина малко преди началото на масовите екзекуции в страната Мигел е разкъсан от съмнения и осъзнава цялата жестокост на плана на Дон Атанасиос.

Що се отнася до хронологическата ориентация, в романа „Ракът“ може да бъде открит един единствен ориентир, който обаче е напълно достатъчен за тогавашния читател. Часове преди да бъде поставено началото на масовите убийства, жителите на града, в който предстои да се разиграят драматичните събития, четат в пресата новината за успешния съвместен полет на космическите кораби „Союз“ и „Аполо“, „което беше все пак добра новина, означаваше, че двете световни сили са на път да открият нови форми на разбирателство и сътрудничество – нещо много важно за мира по света.“ ([2] Ивасюк 1976: 117). Въпросният съвместен полет на съветския кораб „Союз“ и американския „Аполо 18“ се осъществява на 15 юли 1975 г. от космодрума Байконур и космическия център „Кенеди“. Като се има предвид фактът, че романът „Ракът“ излиза през 1976 г., достигналият до румънския писател отзвук от това събитие е заел своето място в повествованието на романа. Посочването на реално историческо събитие с важно за своето време политическо послание има за цел да подсказва, че героите от романа са всъщност съвременници на читателите и че през 70-те години на ХХ в. все още е възможно безпричинното физическо унищожаване на хиляди хора за реализиране на дадена политическа цел. При тези обстоятелства Александру Ивасюк има нужда от друго алиби, чрез което би могъл да заблуди цензурата и да избегне опасността от припознаване на някои събития или пък конкретни лица. Затова действието в романа „Ракът“ се развива далече в Латинска Америка, което ясно показват имената на героите (Дон Атанасиос, Мигел, Дон Фернандо, Доня Изабела и др.).

Приликата между диктатора от романа Дон Атанасиос и румънския комунистически лидер от онези години Николае Чаушеску е очевидна и за румънския читател през 1976 г. не е никак трудно да разпознае в романа на Ивасюк своята собствена действителност. Интересен е фактът, че героят от романа като младеж бива преследван от властта, а

преди 1945 г. Николае Чаушеску прекарва няколко години в различни румънски затвори заради левите убеждения. Освен това във втората глава на романа Дон Атанасиос решава да разкаже на своя доверен човек Мигел историята на жесток държавен глава, който в началото на своето управление е изключително известен и обичан от народа заради идеите, които излага в своя труд, озаглавен „За практическата възможност за постигане на пълна свобода“. С времето обаче този диктатор търпи промяна и започва да изневерява на принципите си, като стига дотам, че ликвидира най-верния си и честен човек именно заради това, че е честен: „Честността е пътят към убежденията, а убежденията раждат неподчинение (...) Убежденията правят „индивида“, толкова презиран от Дон Атанасиос“, разсъждава Мигел, след като чува тази история. Николае Чаушеску също идва на власт, решен да сложи край на сталинисткия режим, белязал предходното десетилетие, и с действията си наистина успява първоначално да спечели симпатиите на народа. Освен това на един от конгресите на партията се взема решение на творците да се даде повече свобода на изразяване и възможност да излязат извън идеологическите догми и така до началото на 70-те години на XX в., когато политиката на Чаушеску претърпява неочакван обрат и страната е поведена отново по пътя към диктатурата. Бихме могли да намерим и немалко прилики между споменатите по-горе „юлски тезиси“, лансирани от румънския лидер през 1971 г., и възгледите на самия Дон Атанасиос от „Ракът“. Новата идеология на диктатора от романа на Ивасюк неминуемо води и до нови схващания за ролята на изкуството: „Музиката, изобразителното изкуство, да не говорим за литературата, трябва да бъдат забранени“, казва героят. „Епохата на индивидуализма свърши“, добавя той по повод на намеренията си ([2] Ивасюк 1976: 241). Според него от речника на съвременниците му трябва да бъдат изтрети думи като индивид, отговорност, правосъдие.

Темата за съдбата на индивида в тоталитарното общество присъства осезаемо в този роман на Ивасюк. Всъщност целият план на Дон Атанасиос за избиване на хиляди хора, потенциални врагове на неговото еднолично управление, има за цел да унищожи индивидуализма, защото списъците включват предимно изявени политически фигури и интелектуалци, хора, които имат собствена гледна точка, мнение и мислене. Идеята на диктатора е да замени личностите с лица, мислещи напълно еднакво, които не изпитват съмнения и които се управляват с лекота. В действителността, представена от Александру Ивасюк, индивидът е лишен дори от правото на човешка, нормална смърт. По време на масовите екзекуции един от офицерите, натоварени с изпълнението на тази ужасна задача, попада на човек от списъците, който не доживява своето арестуване, защото умира предния ден. Офицерът е принуден от своите началници да арестува трупа на този човек, да му отнеме последното право да бъде изпратен от този свят, заобиколен от

своите близки. Индивидът е тотално унищожен, щом и смъртта вече е загубила своя личен характер. „Въпреки всичко смъртта трябва да се уважава, не може така, на уважението към смъртта, мисля аз, се крепи цивилизацията“ ([2] Ивасюк 1976: 226), разсъждава въпросният офицер и стига до заключението: „Не знам дали искам да живея повече в свят като този“ ([2] Ивасюк 1976: 230).

След като става доверено лице на диктатора Дон Атанасиос, Мигел от романа „Ракът“ прекарва голяма част от младежките си години зад стените на неговата резиденция. В навечерието на масовите политически убийства в страната, поръчани от Дон Атанасиос, Мигел решава да излезе отвъд тези стени, зад които досега се е чувствал в безопасност, но и е живял далеч от истинския, реалния живот. Напускането на това изолирано от света пространство за Мигел е начало на връщането му към истината. Разходката на героя по тесните улички на Виежа, бедняшкия квартал на града, мизерията, на която става свидетел, схлупените къщички, в които живеят хората там, го карат да погледне с други очи на живота. За Мигел това е „свят, намиращ се сякаш на ръба на времето“, който до такава степен е потънал в своето отчаяние, че амбициите на диктатора Дон Атанасиос нямат никакво значение за хората, които го обитават. След разходката из гетото на града Мигел се отправя към неговата централна част. „Както във всички топли страни, към седем часа вечерта градът беше пълен с народ. Тротоарите бяха препълнени с хора, които се разхождаха бавно и спокойно, намиращи се някъде по средата между отегчението и задоволството, че след жегата животът продължава и всички те ще оцелеят. Погледът на Мигел не улови нито една случка, само обичайното. Тук не се разиграваха сцените на несподелена любов, нито пълната апатия на старците във Виежа, нито жизнерадостта на палавите деца или на жените, които кърмеха децата си, всички чисти символи на живота...“ ([2] Ивасюк 1976: 115). Видът на богатата резиденция, обградена с високи стени, на потъналия в бедност и мизерия квартал, чиито жители сякаш живеят извън времето, на центъра на града, в който отдавна нищо не се случва, а обитателите му живеят с усещането, че времето за тях никога няма да свърши, на стоящата някак наивно статуя на национален герой от миналото, чиято страна вече не знае какво е свобода – всички тези картини поставят множество въпроси за съдбата на човека, лишен от правото и свободата да управлява сам своя собствен живот.

Друг от героите в романа на Ивасюк разказва на приятелите си за своя експедиция в горите на Южна Америка, по време на която се натъква на изключителна природна картина. Гъстата растителност, сред която се движи той, изведнъж изчезва, за да отстъпи място на малко пространство, покрито единствено с ниска трева, в центъра на което се издига „огромно дърво, изолирано от останалата част на гората. Светлината обливаше кръглата му корона като ореол и придобиваше

неговата форма, подчертавайки извивките на пространството, неговата безкрайна широта, като създаваше илюзия за вечност на този прекрасен миг на тъжна свобода и безкрай, каквито никога нямаше да видя.“ ([2] Ивасюк 1976: 142). Изправен пред това огромно дърво на живота, скрито в сърцето на южноамериканската джунгла, героят от романа „Ракът“ продължава разсъжденията си: „Светът съществува не само като дух, а и като форма, като огромно и безкрайно разнообразие от форми, с които си приличаме, но и от които се различаваме. Драги мои, това, което мога да ви кажа, е, че „животът не е сън. Той е точно обратното, максимална будност.“ ([2] Ивасюк 1976: 144).

Именно такава „максимална будност“ се опитва да поддържа у своите читатели писателят Александру Ивасюк и с повече или по-малко успех успява да го постигне. До написването на „Ракът“ Ивасюк се старае да не влиза в противоречие с изискванията на властта и целенасочено избягва директната конфронтация с цензурата. Но в този свой последен роман той решава да засегне много болезнени истини за негативните страни на тоталитарното управление, като заличаването на човешката индивидуалност, нарушаването на основни права на човека, превръщането на смъртта в обичайно средство за постигане на лични амбиции, унищожаването на изкуството, от което човечеството винаги е имало потребност, и др. Чрез „Ракът“ Ивасюк се опитва да провокира както обществото, така и самата цензура в Румъния, поставяйки си за цел да подтикне читателя към осмисляне на проблемите на заобикалящата го действителност на фона на промените, настъпили в Румъния през последните няколко години на комунистическо управление след смяната на политическия курс с тезисите от юли 1971 г.

Литература

- [1] Дяконеску 2008: Diaconescu, I. Alexandru Ivasiuc și “minirevoluția culturală” din 1971. // *România literară*, 2008, № 27. (http://arhiva.romlit.ro/index.pl/alexandru_ivasiusuc_i_minirevoluia_cultural_din_1971 – последен достъп: 20.09.2019)
- [2] Ивасюк 1976: Ivasiuc, Al. *Racul*. București: Editura Albatros, 1976. 263
- [3] Кордош 2001: Cordoș, S. *Alexandru Ivasiuc: monografie*. București: Editura Aula, 2001. 77 s.
- [4] Крецу 2008: Crețu, B. *Utopia negativă în literatura română*. București: Editura Cartea Românească, 2008. 280 s.
- [5] Манолеску 2008: Manolescu, N. Romanele lui Alexandru Ivasiuc. // *Ramuri*, 2008, № 10. (<http://revistaramuri.ro/index.php?id=568&editie=27&autor=de%20Nicolae%20MANOLESCU> – последен достъп: 25.09.2019)
- [6] Мику 1996: Micu, D. *Scurtă istorie a literaturii române. III. Perioada contemporană. Proză*. București: Editura Iriana, 1996. 445 s.
- [7] Негрич 2003: Negrici, E. *Literatura română sub comunism. Proza*. București: Editura Fundației PRO, 2003. 408 s.
- [8] Улич 1995: Ulici, L. *Literatura română contemporană*. București: Eminescu, 1995. 551 s.